Фатма хала

1906-чы илин сентјабр ајында Ч. Мәммәдгулузадәнин «Уста Зејнал» һекајәси «Гејрәт» мәтбәәсиндә ајрыca китабча шәклиндә чап олунмуш вә сентјабрын 22-дә «Молла Нәсрәддин» журналы илә бирликдә охучулара тәгдим едилмишдиј. Дүз ики ај сонра, нојабрын 23-дә көрәкли тәнгидчи вә әдәбијјатшунас Ф. Көчәрли бу һекајә һаггында «Знание» гәзетиндә бир мәгаләчап етдирмишдир. Мәгаләдә бејләјир: «Гәмгистик «Молла Нәсрәддин» журналынын редактору олан мүәллиф Азәрбајҹан әдәбијјатында «Почт гутусу», «Кишмиш ојуну», «Сәкинә» вә бәзи һекајәләри илә дә мәшһурдур».

Ф. Көчәрлинин дедикләриндән «Почт гутусу» вә «Кишмиш ојуну» һекајәләри мә'лумдур. Бәс «Сәкинә»? Бу суала дәгиг чаваб вермәк һәлә мүмкүн дејил. Чүнки 1906-чы илин нојабрына гәдәр нәшр олунан Азәрбајҹан дөврү мәтбуатыны нәзәрдән кечирәләрим, һеч бири «Сәкинә» адлы һекајәјә тәсадүф етмәмишдир. Амма әдәбин сон вахтлара гәдәр диггәтдән кәнарда галмыш «Фатма хала» адлы бир һекајәси вардыр.

«Фатма хала» 1906-чы илдә «Молла Нәсрәддин»ин 29 сентјабр вә 6 октјабр тарихли нөмрәләринда «Лаглаг» имзасы илә чап олунмушдур. «Лаглаг»ын имзасы журналда илк дәфә Ч. Мәммәдгулузадә тәрәфиндән ишләнмиш, сонралар бу имзадан Ә. Һагвердијев, Ө. Фаиг вә башгаларын да истифадә етмишләр. 1906-чы илдә бу имза илә әдәбин алты әсәри— «Дәллаг», «Пирвердинин хорузу», «Фатма хала» һекајәләри, «Довлат думасына вәкил сечкиси», «Ахунд илә кешишин өз'зи» вә «Тифлисдә мәдрәсәји-руһанијјә» адлы фејлетонлары дәрч олунмушдур. «Дәллаг», «Пирвердинин хорузу» вә «Ахунд илә кешишин өз'зи» әсәрләри јазычынын күллијјатына дахил едилдији һалда, о бири әсәрләри индијәдәк һеч бир китабына салынмамышдыр. Бу јахынларда әдәбин рус дилиндә «Сечилмиш әсәрләри»ни (I чилд) чапа һазырлајан профессор Әзиз Шәриф һаглы ону «Фатма хала» һекајәсини дә китаба дахил етмишдир. Ч. Мәммәдгулузадәнин анадан олмасынын 100 иллији мүнасибәти илә әдәбин күллијјатыны чапа һазырлајаркән бу һекајә вә фејлетонлары да, шүбһәсиз, нәзәрдә тутмаг лазымдыр.

«Фатма хала» һекајәсини охучулара тәгдим едирик.

Мәммәд МӘММӘДОВ,
филоложи елмләр намизәди.

Дүнјада чох арвадларын башмаглары дүшүб, хаһ ат үстә кедән вәгт, хаһ арабадан ја фајтондан, хаһ дәмир јол илә кедәндә.

Мәним бир достум вар, нәгл едир ки, бир нечә ил бундан габаг өврәти илә Хорасана кедән вәгт өврәтинин башмаглары отуз дөрд дәфә фајтондан дүшдү, нәјирми бир дәфә дәмир јолда кедән заман пилләкәнлары ениб чыханда дүшдү вә јүз гырх алты дәфә Иранда ат јолу илә кедәндә дүшдү. Инди дә һәмин достум дејир ки, бириси Хорасан сәфәринин адыны чәкән кими өврәтимин: «А киши, гојма башмағым дүшдү» чығыртысы дүшүр јадыма.

Мәним бир өзкә достум да вар, бу да һәмишә мәнә дејәр: мән өмрүмдә өврәтим илә бирчә дәфә дә нәинки сәфәрә, балкә һәјәтдән күчәјә дә чыхмамышам.

Сорушурам: нијә?—дејир: мәнә ондан өтрү ки, горхурам арвадым бирдән чығыра: «А киши, гојма башмағым дүшдү».

Хүласә, дүнјада чох арвадларын башмаглары дүшүб. Ј'ни вагеән башмағын дүшмәји нә бир елә бөјүк ејб ја бөдбәхтликдир? Башмаглыр, дүшдү, дејәрсән «а киши, гојма башмағым дүшдү», киши дә фајтон олса фајтону сахлар, ениб башмағы тапыб кәтирәр, араба олса арабаны сахлар, дәмир јол татары олса дәмир јол татарыны сахлар (һөрмәт ону ки, бир хараб дәмир јолу сүрәнләр һеч сөзә бахан адам дејиләр).

Бәли, дүнјада чох арвадларын башмағы дүшүб, амма валлаһи-биллаһи башмағын дүшмәјиндән һеч бир кәсин башына о гәдәр мүсибәт кәлмәјиб, нә гәдәр ки, Фатма халанын башына кәлиб.

Фатма халанын әри—Гатырулкүдән шәһәринин сакини Кәрбәлајы Халығверди Тәзәкли кәндиндә бир ат алмышды. Ат көзәл ат иди, амма бирчә ејби вар иди: һәмишә фүрсәт тапаҹ кими тәзә саһибинин евиндән чыхыб дүз кедиб чыхарды Тәзәкли кәндинә көһнә саһиби Мәшәди Нуреалинин евинә. Сонра Кәрбәлајы Халығверди кедиб дубарә Тәзәклидән кәтирәрди евинә.

Бир күн Фатма хала үзүнү Кәрбәлајы Халығвердијә тутуб деди:

— А киши, сән аллаһ, мәни бир апар һеҹдәрли пиринә. Инди, аллаһа шүкүр, ат алмысан, пијада ки, кетмәјәчәксән?!

Әввәл Кәрбәлајы Халығверди чаваб верди:

— Ај арвад, сән аллаһ, әл чәк!—Амма ахырда разы олду.

Гатырулкүдән шәһәри илә һеҹдәрли пиринин арасы ики саатлыг јолдур. Шәһәрдән чыханда Гурбагалы чајына кими Тәзәкли кәндинин јолудур, сонра чајы кечиб Довшантутан кәндинә тәрәф бир саат гәдәринчә јол кедиб, һеҹдәрли пиринә чатыр.

Һеҹдәрли пири чох көрәмәтли пирди. Бу пирин барәсиндә чох сөз данышмаг оларды, амма шамахыдыларын хатираси үчүн данышмырыг.

Кәрбәлајы Халығверди ату чәкди күчәјә вә арвады Фатма халаны тәрәкинә алыб дүшдү јола.

Әр вә өврәт сөһбәт едә-едә кедирдиләр. Әр, мәсәлән, белә сөһбәт едирди:

— Фатма, дејәсән ат бир әз ахсајыр. Мән елә билирәм ки, налбәнд уста Әли аты мыха салыб.

Өврәт белә сөһбәт едирди:

— А киши, сән аллаһ, бир мәнә де көрүм, бу башы дашлы налбәндләр нечә горхмајыб атын гычларына мых вырырлар? Балкә бирдән ат тәпик атды?!

Кәрбәлајы Халығверди чаваб верди ки, аллаһ адамы сахласа, адама һеч зад олмаз.

Бир гәдәр бу чүр сөһбәт едә-едә кетмәкдә идиләр ки, бирдән нагафыл Фатма чығырды:

— А киши, гојма башмағым дүшдү.

Кәрбәлајы Халығверди ату сахлајыб чөндү јола бахды, амма бир шеј көрмәди. Атдан јерә дүшүб өврәтинә деди ки, сән јапыш чиловдан, ату сахла, мән башмағы ахтарым.

Фатма хала бу-сөзләри ешитчәк тез чаваб верди:

— Јох, јох, башына дөнәним, мән гәләт елә-рәм, мән әлими чилова вура билмәәм.

Киши чилову атын бојнуна салыб деди:

— Ејби јохду, сән тәрәнәмәсән, ат дурар!—вә өзү кери гајыдыб башлады башмағы ахтармаға.

Ат бир гәдәр дуруб бир гәдәм көтүрдү. Фатма хала чығырды:—Ај аман!..

Ат бир гәдәм дә габага елә ди, Фатма хала чығырды:—Ај аман!..

Сонра ат башлады јаваш-јаваш габаға һәрәкәт етмәјә. Бир аз да кечәндән сонра Кәрбәлајы Халығверди өврәтиндән о гәдәр узаг дүшдү ки, Фатма халанын бағыртысы дәхи онун гулагларына чатмады.

Һеҹбан көһнә вәтәндәки ахуруну јадына салыб бирбаш Тәзәкли кәндинә чапмагда иди. Јазыг Фатма хала һәр ики әлләрини јухары галдырыб: «Ај аман!» дејә-дејә ив'рә тәпирди.

Ат Фатма халаны көтүрүб гачмагда олсун, көләк Тәзәкли кәндинә.

Атын көһнә саһиби Мәшәди Нуреали отурмушду күчәдә өз гапысынын габағында вә кәнд молласы Молла Гурбангулу илә сөһбәт едирди. Бүјүрдән сәвајы бурада мәһәллә әһлиндән кенә бир нечә кәндли отуруб молланын сөһбәтинә гулаг верирдиләр. Молла Гурбангулу белә данышырды:

— Арвад нәди, һәјәтдән күчәјә чыхды нәди. Һәлә бир пара бинамус мүсәлманлар өврәтләрини јанларына салыб апарырлар гоһум-гардаш евинә.

Кәндлиләрин бири үзүнү Гурбангулуја тутуб деди:

— А молла, анд олсун бизи јарадан мәхлуга, мән бирчә дәфә дә, әјаб олмасын сиздән дә, Чәфәрин анасыны һеч бир јерә апармамышам.

О бири кәндлиләр дә анд ичдиләр ки, бир белә күнаһ иш көрмәјибләр.

Молла Гурбангулу башлады:

— Өврәтинки одур ки, гатасан евә, гапысыны гыфыллајасан.

Мәшәди Нуреали үзүн тутду моллаја вә деди:

— А молла, јахшы фөрмајыш өрә едирсән. Балкә лазым олду, мәсәлән, арвад кедиб чешмәдән су дашысын, өнда пәс гапыны гыфыллајандан сонра ахы арвад дахи ешијә чыха билмәә ки, мәсәлән кедиб су кәтирсин.

Молла Гурбангулу үчадан чаваб верди:

— Нә, әһмәг-әһмәг данышмаға пул верәмәмисән? Өврәт нәди, күчәјә чыхыб су кәтирди нәди. Сују, чанын чыхсын, өзүн дашы. Өврәтдә е'тибар вар ки, гојасан чыха күчәјә? Өврәтинки одур ки, гатасан дама, гапысына гыфыл вуруб ачарыны гојасан чибинә.

Бир гәдәр дә сөһбәтдән сонра Молла Гурбангулу Мәшәди Нуреалидән сорушду:

— Мәшәди Нуреали, ати кимә сатдын?

Мәшәди Нуреали чаваб верди ки, ату гатырулкүдәнли Кәрбәлајы Халығверди сатыбдыр.

Молла Гурбангулу Кәрбәлајы Халығверди ни адыны ешитчәк башлады ону бу чүр т'әрифләмә-јә:

— Бах нә демишәм, әсил мүсәлман Кәрбәлајы Халығверди. Мән о кишини чохдан танијырам вә Гатырулкүдәнә кедәндә һәмишә Кәрбәлајы Халығверди ј гонаг оларам. Киши дөгрудан да аллаһ бәндәсидир. Һеч бир дәфә дә олмујуб ки, мән онун өврәтинин ја бир сәсини ешидәм. ја бојну көрәм. Ај Мәшәди Нуреали, һалал олсун о ат ки, Кәрбәлајы Халығверди сатыбсан.

Молланын бу сөзләрини Мәшәди Нуреали дә тәсдиг еләди вә деди ки, вагеән Кәрбәлајы Халығверди чох диндар вә намуслу адамдыр.

Кәндлиләр бу сөһбәтдә идиләр ки, ат тапдыгы сәлир. Јола тәрәф бахыб көрдүләр ки, бир мүсәлман өврәти ат үстә отуруб чапыр. Кәндлиләр һамы бирдән деди: «Һәһләт сәна көр шејтан». Молла Гурбангулу деди: «Өстәғфирулланә».

Атын үстүндәки өврәт бизим Фатма хала иди. Јазыг өврәт горха-горха ики әлли јапышмышды јәһәрин гашындан вә бу сәбәбдән үзүнү өртә билмирди. Кәндлиләрә јавуглашыб бичарә өврәт утана-утана бир бахды кәндлиләрин үзүнә вә гызара-гызара бахды молланын үзүнә.

Ат Мәшәди Нуреалинин гапысына јетишиб өзүнү сохду һәјәтә. Молла Гурбангулу бир гәдәр мат-мат бахыб бир түкүрдү јерә вә сонра деди:

— Аллаһ сизә л'нәт еләсин, ај өврәтләр! Аллаһ сизин тохумунузу јер үзүндән кәсин! Сизин сәбәбинизә дүнјадан хејир-бәрәкәт дә көтүрүлүб.

Гејри кәндлиләр дә Фатма халаја л'нәт охујуб дағыдылар.

Ат һәјәтә кириб кетди башыны сохду чардағын алтындакы өз ахуруна вә дарашды от вә саман чөпләрини ахтарыб јемәјә.

Сонра Мәшәди Нуреалинин өврәти вә бир нечә сајр өврәтләрдән јығылыб бир төвр Фатма халаны атдан енидиләр.

Јарым саатдан сонра Кәрбәлајы Халығверди дә кәлиб чыхды.

Јазыг Фатма хала!..

Чәлил Мәммәдгулузадә 100 ил